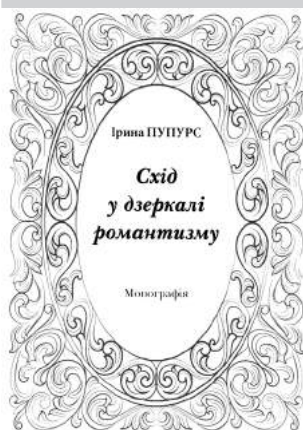

ЛІТЕРАТУРА

1. Енциклопедія постмодернізму / пер. з англ. – Київ, 2003.
2. *Калинець І.* Україна лоскоче мене квіткою // *Гарасимович Є.* Руський ліхтар, або Небо лемків. – Львів, 2003.
3. Літературна Україна. – 2018. – 8 лют.
4. *Мілош Ч.* Велике князівство польське. – Київ, 2011.
5. *Dziennik Polski.* – 2001. – 21 листоп.

Отримано 29 березня 2018 р.

Микола Ільницький
м. Львів

РОМАНТИЧНІ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ СХОДУ В КОМПАРАТИВНОМУ ПОЛІ УКРАЇНСЬКОГО ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА

Пупурс І. Схід у дзеркалі романтизму (імагологічна парадигма романтичного орієнталізму: на матеріалі західно- й східноєвропейських літератур кінця XVIII – XIX ст. – Київ, 2018. – 328 с.

Обраний для дослідження імагологічної парадигми романтичного орієнталізму період кінця XVIII – XIX ст. в монографії Ірини Пупурс “Схід у дзеркалі романтизму (імагологічна парадигма романтичного орієнталізму: на матеріалі західно- й східноєвропейських літератур кінця XVIII – XIX ст.)” дає багатий матеріал для спостережень над орієнтальним як складником романтизму в європейських літературах (ледве не в кожному академічному визначенні романтичного напрямку в літературі він констатується як найприкметніша ознака, але не розкривається). Обрані для студіювання літератури / твори зумовлені як предметом дослідження, так і історико-літературним процесом означеного періоду: уже наприкінці XVIII ст. романтизм, як відомо, починає

розвиватися в Англії, Німеччині, Франції, а далі – від початку XIX ст. – у Польщі, Італії, Росії, Грузії і т.д. В основі дослідження І. Пупурс лежить концепція Ф. Шлегеля – східне як важливий об’єкт для продукування ідеї романтичного та процесу “романтизації”. Романтизоване східне авторка трактує як “західний варіант іміджу Сходу”, спричинений, окрім суто літературних, чинниками історико-політичними, культурними тощо. “Фокус цього дослідження, – зазначає І. Пупурс, – <...> спрямований лише на

орієнталізм англійських, французьких, німецьких та російських, українських, польських письменників-романтиків” (с. 328). Міркуючи над різними “варіантами східного” в романтичній літературі, авторка висновує: “Кожна національна модель європейського орієнталізму формується під дією важливих географічних, історичних, політичних і культурних пріоритетів східного”, що неминуче позначається на поетикально-семантичному векторі студій. На опрацьованому фактичному

матеріалі авторка розбудовує модель творення романтизованого східного: імагологічна парадигма та її складники – імагопозиція, імагопоетика, імагоперцепція та імагосемантика. Висліди проводяться на потужному теоретико-методологічному ґрунті, репрезентованому світовою наукою – порівняльним літературознавством, історією й теорією літератури. Методологічний плюралізм є визначальною рисою монографії. Опрацьовані джерела приводять І. Пупурс до думки про те, що треба входити в орієнтальний матеріал, не обмежуючи себе стежками, означеними Е. Саїдом чи його опонентом Б. Льюїсом. Авторка схиляється до висновку, що “правдивий дискурс про Схід” потребує, окрім усебічного вивчення фактів, способів / форм рецепції східного в окремо взятій літературі у конкретну епоху: “Усе, що думається, говориться про Схід або навіть робиться стосовно Сходу, – показує Е. Саїд, – не відхиляється від чітко проведених та інтелектуально осмислених ліній...” [6, 25]. Відштовхуючись від напрацьованого попередниками в європейській, американській орієнталістиці на кшталт Алі Бехдада, І. Пупурс розцінює новітні (і свою зокрема) студії як “нову фазу”, перейняту європейським гуманізмом. Її увага зміщується на національні моделі орієнталізму, “національно-авторські” його презентації, оскільки вони мали власні географічні, історичні, політичні й культурні пріоритети східного, так як і сам романтизм: І. Пупурс “примушує Схід заговорити”. Визначений напрям дослідження новий і за матеріалом, і за окресленими завданнями. Це справді перше в українській науці дослідження, в якому літературний атлас романтизму вивчається як “феномен літературної імагології”. Подібно Т. Бенфесві, який у передмові до німецькомовної “Панчатантри” розширив понятійний інструментарій до вивчення контактно-генетичних зв’язків, авторка визначає суть / “дефініції” понять, якими оперує в дослідженні.

І. Пупурс обґрунтовує свій погляд на романтичний орієнталізм як “важливий об’єкт” для продукування ідеї

романтичного, екзотичного й типологічно схожого в різних літературах; показує спричиненість інтересів до Сходу (В. Гюго, М. Лермонтов, Дж. Леопарді). Дослідниця розглядає різні варіанти іміджів східного (єгипетського, індійського, кримськотатарського, кавказького, степового), акцентуючи, зокрема, на формотворчих законах орієнталізму і дотепер, за Е.-Р. Курціусом, у багатьох літературах “як слід не оцінених” з погляду “техніки метафор, орієнтальних шифрів поезії, метричних форм, тощо” [2, 379]. Романтизоване східне вона показує як “цілісний мистецький феномен з національними авторськими імагологічними рисами (ознаками), східне як “те, що продукує романтичне і процес “романтизації”; апологія почуттів, загострена чуттєвість, інтерес до географії, історії неблизьких (східних) культур розцінюються авторкою як прикметні риси романтизованого східного. Простежуючи його типологію, І. Пупурс звертає увагу на імагологічні “гени” східного, проявлені в “комплексах типологічних уявлень”, пристаючи тим самим до міркувань Д.-А. Пажо про імагеми як “різнотематичні складники-лексеми геокультурного імаго”. (Тут цікаво було б залучити до спостережень ще й погляди Д. Лірсена, Г. Дизеринка, особливо Д. Дукича, автора “Концепту культурного іміджу” [7], праці, яку свого часу використав С. Пригодій у книжці “Фронтирний неоромантизм у літературі США” [4].) У дискусіях з імагологами, які перебувають інколи на протилежних позиціях, І. Пупурс обґрунтовує свій погляд на імагопозицію як “проекцію автора на Інше та Своє крізь сумарність певних маркерів Авторського” (с. 58). В іншому місці – “авторську стратегію щодо Іншого”. Насичений багатим теоретичним матеріалом, що репрезентує різні компаративні школи, цей розділ охарактеризував варіанти імагопозиції (імагопоетика, імагоперцепція, імагосемантика), їх функції в літературі романтизму, “шкалу пріоритетності” певного східного імаго.

Увага авторки зосереджена, зокрема, на моделі орієнталізації в літературі, формуванні східного як Біблійно-християнського. У полі зору – чотири

автори-представники різних літератур – Ф.-Р. Шатобріан, І. Гловінський, А. Муравйов, М. Гоголь – де східне сприймається крізь Біблію, паломницьку літературу, фольклорні пам'ятки та античні тексти. Якщо на формування паломницького романтизованого східного, на переконання авторки, має значний вплив психологія паломника – людини віруючої (с. 82), то в мандрівній імагопозиції визначальним є особистісне начало, авторське, доводить І. Пупурс, набагато ширше. Окрім традиційно європейських літератур, до вивчень залучаються твори М. Костомарова, Т. Шевченка, С. Руданського, Я. Щоголева. Тут цікаві виснувані із творчої біографії письменників спостереження на біографічно-авторському рівні орієнтального наративу, коли орієнтальне імаго відтворюється через особистісне (як у М. Лермонтова, О. Пушкіна). У цьому розділі дослідниця показує процес розвитку наукового сходознавства (варто уточнити при цьому: європейське бере початок навіть не у XVIII ст., як пише вона (біблійне, семітське, мусульманське), а раніше: згадати хоча б перші підходи до Нізамі, “1001 ночі”). Межі його змінюються в романтичний період. Особливе місце авторка відводить англійській орієнталістиці – роботі В. Джонса над “Індуськими гімнами”, санскритолога, перекладача “Шакунтали” Калідаси, “Законів Ману”, автора низки компаративного характеру праць найперше в аспекті Свій – Чужий, що найкраще ілюструють його “Аргументи” та гімни-оди. Думаю, вважати це романтизованим науковим індійським не зовсім виправдано: стосовно В. Джонса мова, очевидно, може йти про зародження академічного типу орієнталістики, який стимулював художній, образний, навіть там, де автор працює з міфологією, “Магабгаратою”, її шостою книгою “Багавадгітою”, Калідасою чи ймовірним В'ясою. Очевидно, саме таке поєднання – академічного й художнього – і стало підставою говорити, що автор (В. Джонс) “перетворив Орієнт на щось інше заради самого Орієнту”. Таке поєднання, щоправда, на єгипетському матеріалі –

“Текстів пірамід”, “Книги мертвих”, інших тестів – властиве й О. Сенковському. Розмисли над “Мікерією, Нільською Лілією”, глибокі, зі знанням польських і античних (Геродота, Плутарха “Про Ісиду та Осіріса”) текстів, кваліфікованими зіставленнями, підводять І. Пупурс до висновку про польську повість як літературну гру в “переклад із папірусу”, де “ментальні іміджі... вербалізуються у текстах та ілюстраціях”. Аналогічні приклади того, як орієнтальне наукове стимулювало (це не трансформація) орієнтальний художній дискурс, мала й українська література (М. Костомаров, Є. Гребінка та ін.). Місію наукового типу орієнталізму І. Пупурс детально вивчає в різних європейських і слов'янських літературах, простежуючи ключові імагеми геокультурного імаго (єгипетського, індійського, кримського, степового, в останньому вирізняє й пограничне степове: своє й чуже та степове як чуже – киргизьке, туркменське (у Т. Шевченка) і ногайське (у М. Костомарова). Розгортаючи думку про те, що романтиками був створений етнокультурний імідж романтизованого єгипетського, добре було б зацентувати й на тому, що в різних літературах – європейських і слов'янських – були різні шляхи проникнення східних пам'яток у давній період: серед 1493 рукописів XI – XIV ст. 90% (позичаю статистику в “Історії української літератури XI – XVIII ст.” П. Білоуса [1]) були переробками. Багато з того, що виявилось придатним для утвердження християнства, приходило в українську писемність, засвоювалося, зокрема з Давнього Єгипту, арабського Сходу, Візантії. “Трансплантації”, повчання, житія, ходіння, паломницькі твори (подорожі) “вросли” (М. Возняк) в тканину української літератури, що не могло не позначитися на ґрунті, де розвивалося орієнтальне романтизоване в українській літературі (єгипетське, індійське та ін.). Думка Дж. Кларка, яку в коментарях наводить І. Пупурс, щоправда, стосовно індійської імагопозиції, підтверджує сказане: “Це сприймання східного виключно через посередництво східної літератури”. (Принадібно зазначу: коментарі, на які,

читаючи цю монографію, натрапляємо досить часто, роблять книжку ще насиченішою матеріалом, глибокими думками. Це ті “ходи”, що їх використовував А. Кримський, розширюючи міркувальне тло сходовознавчих вислідів.) Щодо індійської імагопозиції: спостереження над романтичним індійським підкріплюється ґрунтовними вислідами індологів (передовсім європейських), вивченням фактів історико-культурного, релігійного характеру, що надає аналізу творів англійських, французьких, німецьких романтиків переконливості, розкриває національні обличчя романтизму. Тут відчутно врізноманітнюється жанрова палітра творів (В. Жуковського, В. Тютчева, Я. Полонського) та вектори дослідження геокультурного індійського імаго. Багато важливого матеріалу для розмислів, думаю, могли дати тут і харківська та київська індологічні школи першої половини – середини ХІХ ст., праці В. Масловича, Ф. Деларю із тим же інтересом до ведійських текстів, упанішад, Калідаси. Вважаю, авторці вдалося переконливо розкрити іміджі кримського: чужого, свого / іншого, різноетнічного чужого, ворожого чужого (в основі тут матеріал український, російський, польський). Компаративний аналіз творів Ю. Словацького, А. Мальчевського, Т.-А. Олізаровського, О. Грози, М. Костомарова в імагологічному аспекті виконаний чітко, відповідно до визначеного завдання. Ґрунтовно проаналізовано в монографії спектр українського, російського, польського геокультурного романтизованого імаго (наприклад, у “Татарських набігах” Г. Квітки-Основ’яненка, “Турецьких бранців” І. Воробкевича, “Подорожі Тавридою” І. Муравйова-Апостола та ін.). З-поміж видів / варіантів декоративного імаго найбільший інтерес становить інтерпретаційне, коли східне сприймається як автентичне, що позначалося на текстуальній орієнтальній стратегії, стилізації, алегорично-символічних образах, інших “імагологічних маркерах”. Інтерпретаційне імаго повертає увагу І. Пупурс до проблем міжлітературних

взаємин, різних видів рецепції т.зв. східного матеріалу, переспівів, обробок. Мова йде не лише про “прийоми декорування”, ремінісценції, наслідування, містифікації, що в добу романтизму виявилися популярними, а й про рецепцію різних жанрів, напрямів східних літератур європейськими та слов’янськими (наприклад, хафізіани). Щоправда, підтверджувати свої думки цитуванням О. Бестужева-Марлінського про класиків перської літератури навряд чи був сенс після слів Й.-В. Гете в “Західно-Східному дивані”: “Мій намір полягав у тому, щоб радісно пов’язати Захід і Схід, минуле із сучасним, перське з німецьким і збагнути їх натуру та образ мислення в їх взаємопов’язаності, зрозуміти одне за допомогою другого”. Дослідниця фахово простежує екзотичне східне на різних рівнях: східна традиція, персонажі, пейзажі та ін. Спостереження авторки вдало підкріплюються міркуваннями С. Фостера із праці “Екзотичне як символічна система” (1982), вони допомагають увиразнити сприйняття східного. Розділ “Типово-орієнтальні імагоперцепції” сфокусований на екзотичному, далі – “Схід – Своє, Прасвоє – небезпека – Схід як антипод Західного”. Отже, від “першорядної європейської перцепції” Сходу різними літературами авторка сходить до Свого / біблійно-християнського. Очевидним є те, що, скажімо, у східнослов’янських літературах це тема, що потребувала окремого імагологічного дослідження, тим більше при величезній на сьогодні науковій літературі. Усвідомлюючи це (с. 241), І. Пупурс визначає ракурс, що допомагає йти по тонкій кризі: йдеться про ті функціональні засоби, які сприяють інтенсивнішому прояву складника “Своє” в перцепції “Схід – Своє” (наприклад, у Дж. Байрона, О. Пушкіна, Т. Шевченка, С. Руданського). Можна подискутувати із приводу імагоперцепції “Схід – Прасвоє” (романтизоване індійське, єгипетське, кавказьке) і висновками про те, що вона “в кожному національному письменстві домінувала в якомусь одному з її географічних різновидів”. Так само, як і з тим, що романтизоване

індійське властиве лише німецькій літературі. Чимало прикладів, які свідчать про інше, наводять Ол-р Котляревський, М. Драгоманов, І. Франко. Інші види імагоперцепції Сходу, розглядувані І. Пупурс, повертають у площину історико-релігійних контактів різних етносів, що позначалося на історико-романтичних поемах, романах (В. Скотт, Р. Сауті, Дж. Байрон, Шеллі); у дослідженні чи не вперше в орієнтальному ракурсі – перцепція “Схід-ворог” – з’являється І. Воробкевич із “Думою про козака Мурашка”, “Татарські набіги” Г. Квітки-Основ’яненка, “Киртчалі” Ю. Федьковича з майстерно виписаними образами ворожого Східного, не тільки персонажів типу Міча Кривавого або баші Мегмета, але й топосів, образів в’язниці, шибениці тощо. Чи не вперше в українській компаративістиці реалізується спроба поміркувати над етнічними імагемами в контексті східних стереотипів (імаготипів). Авторка залучає до вивчення художній матеріал, який вона не просто знає, а любить, і тому так захоплено, не понижуючи планки наукової, розглядає етнотипи Клеопатри (єгипетська), Хана Гірея (кримсько-татарський), у яких, за словами Д. Лірсена, “етно-політичні”, “рольові моделі” особливо відчутні. Так, як і в Ю. Словацького, М. Костомарова. Тут є всі “мітки”, “важелі”, які дозволяють відчутти своєрідність визначених імагем. Обережно (зі зрозумілих причин) І. Пупурс входить у світ романтизованого мусульманського. Акцентуючи на “різному імагологічному навантаженні на імагему “мусульманин”, авторка простежує й інші – “Аллах” і “Магомет”. При цьому в поле вислідів запуснені різні твори (Я. Полонського, Й.-В. Гете, Р. Сауті, П. Куліша), зокрема й ісламознавча література. Тут особливо відчутні уроки Д. Нормана, автора дослідження “Іслам і Захід: творення іміджу” (1960), А. Кримського, Р. Сазена. Дослідниця також простежує різні вектори поширення й рецепції мусульманського; виходячи із найдавніших даних про нього, звертає увагу на художні об’єкти романтичного мусульманського (Т. Мур, Р. Сауті,

Дж. Байрон, В. Скотт, Й.-В. Гете, Ю. Словацький, І. Воробкевич та ін.). Європейська матриця романтичного мусульманського не зовсім відповідає рисам ліро-епічної поеми “Магомет і Хадиза”, яка, випередивши студію І. Франка “До питання про перекази про Магомета у слов’ян” (1893), мала чимало типологічно схожого, подібного з нею (як, до речі, з пізнішою студією А. Кримського). П. Куліш був зачарований поезією “Корану”. Це той випадок, коли орієнтальне й українське світовідчуття злилися воедино. Його сприйняття мусульманського різко відмінне від поданого І. Галятовським в “Алькорані...” та “Лебеді...”. Не можна не погодитися з авторкою, що П. Куліш витворив свій “імідж Мусульманського” (с. 325), хоч загалом релігійна імагема романтизованого мусульманського і в українській літературі була різною (наприклад, у С. Руданського).

Незважаючи на специфіку матеріалу та визначених завдань, праця І. Пупурс вирізняється цілісністю, добре продуманою композицією. Це книжка для розмислів і подальшої праці. Я висловлюю свої, може й частково суб’єктивні враження. Матеріал тут особливий. Це Схід. І в кожному прочитанні його з’являється щось нове / інше. Справа тут не лише в текстах, а й знаннях, інтуїції, здатності почути й побачити те, що поза текстом.

Думаю, у цій праці варто було б щільніше підійти до наукового романтизованого східного, що названо тут “моделлю орієнталізації, спричиненої науковою імагопозицією” (с. 333). Мова йде (за Е. Саїдом, Т. Мейзерською [3]) про академічний тип орієнталістики, репрезентований в основному європейськими дослідниками. Тимчасом є всі підстави говорити про зародження академічного типу орієнталістики (наукової імагопозиції) в українській літературі ще до середини ХІХ ст. (М. Максимович, О. Котляревський, В. Маслович, київський та харківський осередки – П. Гулак-Артемівський із перекладеною з І. Красіцького “О поэзии и красноречии на Востоке” та ін.). Цей тип стимулював розвиток

художнього / образного типу української орієнталістики (І. Розковшенко, О. Корсун, М. Костомаров); найчастіше вони взаємодоповнювали один одного.

У дослідженні превалюють типологічні підходи при вивченні матеріалу, тому закономірні акценти на типологічно схожому, подібному. Але те, що Україна здавна “при битій дорозі” (Ю. Шерех), “між Сходом і Заходом” (Л. Рудницький), спонукає навіть при дослідженні орієнтального романтичного не раз повертатися в давній період і простежувати окремі явища не як “прояви орієнтального у європейському романтизмі”, а як східне, що входило в українське письменство і змінювалося відповідно до потреб (наприклад, елементи іранського походження в переказах про Івана Сірка; хміль-хаома – в “Авесті” і сома – в “Рігведі”, коваль Вакула – у Гоголя і Гаямарс та Ахріман – у персів) [5].

До видання додана солідна різномовна бібліографія (наукова й художня, текстова). Книжка І. Пупурс “Схід у дзеркалі романтизму (імагологічна парадигма романтичного орієнталізму: на матеріалі західно- й східноєвропейських літератур кінця XVIII–XIX ст.)” засвідчує обізнаність із матеріалом, методиками дослідження, уміння зіставляти розрізнений матеріал, розглядати його

в широкому контекстуальному полі. Це забезпечило відповідний науковий, теоретичний рівень. Сприймаю її як прорив в українській літературознавчій компаративістиці. Ця праця посяде належне місце серед інших імагологічних студій – європейських і слов’янських; вона розкриває можливості й перспективи компаративістики, зокрема типології, порівняльної поетики в осмисленні історико-літературного процесу.

Водночас це дослідження намічає низку важливих проблем, до яких слід підійти далі, щоб переконатися в існуванні академічного й художнього типів орієнталістики в Україні вже на початку XIX ст.; у спричиненості наукової орієнталістики, яка із самого початку була тісно пов’язана з національним літературним процесом і його проблемами; у взаємопов’язаності наукової й художньої, образної орієнталістики, що зумовить перепрочитання багатьох постатей і творів. Вона – джерело ідей і для задуманої Інститутом літератури компаративної історії літератури. Це перше в українському літературознавстві порівняльно-типологічне дослідження імагологічної парадигми національних варіантів романтичного орієнталізму, позначене “рухом наукової думки” і новими підходами до осмислення матеріалу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білоус П. Історія української літератури XI–XVIII ст. – Київ, 2009.
2. Куриціус Е.-Р. Європейська література і латинське середньовіччя. – Львів, – 2007.
3. Мейзерська Т. Re-presence. Відлуння Сходу в українській літературі XIX ст. – Одеса, 2009.
4. Пригодій С. Фронтирний неоромантизм у літературі США. Різномовність. – Київ, 2010.
5. Рахно К. Східні ремінісценції в українському фольклорі // Мовні та літературні зв’язки України з країнами Сходу. – Київ, 2010. – С. 58-97.
6. Саїд Е. Орієнталізм. – Київ, 2001.
7. Dukic D. The Concept of Cultural Imagery [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: https://www.academia.edu/3212930/The_Concept_of_the_Cultural_Imagery_Imagology_with_and_not_against_the_early_V%3%B6lkerpsychologie.

Отримано 16 травня 2018 р.

Людмила Грицик
м. Київ

